

УДК 821.111 (73)

ГОРЕНКО І. В.

**ОСМИСЛЕННЯ ЖАНРОВОЇ ПРИРОДИ ОПОВІДЕЙ РАБІВ У
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ США II ПОЛ. XX
СТОЛІТТЯ**

У статті розглянуто жанрову природу оповідей рабів та проаналізовано підходи до її інтерпретації в літературознавстві США II половини XX століття. Виокремлено жанрові особливості початкового модусу афро-американського письма.

Ключові слова: афро-американська література, оповіди рабів, рабство, жанр.

Оповіді (колишніх) рабів – письмові свідчення про досвід життя чорношкірих американців у рабстві та їх шлях до свободи. Початковий писемний модус негритянського народу здобув велику популярність ще до початку Громадянської війни. Окремі свідчення поневолених навіть ставали бестселерами.

Увага до оповідей рабів та їх значення в контексті літератури США активізувалася у другій половині XX століття. Дослідники афро-американської літератури Р. Степто [12], Г. Л. Гейтс-молодший [10], Г. Бейкер [5], Д. Фішер [8] серед іншого розпочали дискусію про жанрову природу свідчень. Питання про те, чи слід ці тексти розцінювати як автобіографію, історичну літературу, полемічне письмо, або ж, навпаки, розглядати як окрему літературну форму, відмінну від названих, усе ще залишається актуальним.

Джеймс Олні у праці «Я народився... Оповіді рабів: їхній статус як автобіографії та літератури» [11] підкреслює парадоксальність статусу наративів рабів у континуумі літератури США, який полягає в тому, що вони не можуть вважатися художніми текстами, але водночас саме оповіди рабів лежать в основі афро-американської літературної традиції. Дослідник слушно

відзначає, що в процесі розгляду низки свідчень вражає їх подібність та навіть однаковість у виборі фактів і змалюванні подій. Це, на його думку, пояснювалося вимогою відтворювати лише правду життя в неволі, без крихти фантазування чи творчої уяви. Крім того, оповіді рабів мали сталу форму і структуру: на передній обкладинці містилася фотографія раба з його підписом, на наступній сторінці – назва з обов'язковим зауваженням, що оповідь написана самим рабом чи рабинєю, далі – передмова або вступ, що належали перу відомого білошкірого аболіціоніста чи близького друга або ж редактора, у яких засвідчувалася достовірність особи оповідача та висловлювався вотум довіри до неї; після цього подавали поетичний епіграф і вже далі – власне наратив, що розпочинався словами «Я народився...»; також зазначалося географічне розташування без дати. Такі невід'ємні атрибути оповідей відрізняють їх від жанру євро-американської автобіографії. Адже, як зазначає Дж. Олні, Б. Франклін не мав потреби доводити, що він дійсно існує, натомість він розпочинав із мотивів написання свого життєпису, які, до речі, теж були відмінними від мотивів колишніх рабів.

Окрім того, Дж. Олні доводить, що до початку творчості Ф. Дугласса оповіді рабів відповідали вимогам видавців, аболіціоністів або ж редакторів, останні часто вставляли в них власні уривки в сентиментальному стилі або ж суттєво змінювали їх. Цей факт, на думку дослідника, дає підстави стверджувати, що чорношкірі американці не були незалежними творцями своїх текстів. Оскільки ж художня література – акт творчої уяви, то, відповідно, оповіді рабів не можуть трактуватися як художні тексти. Проте Дж. Олні підсумовує: «Незаперечним є той факт, що афро-американська літературна традиція як на тематичному рівні, так і на рівні форми і змісту бере свій початок від наративів рабів» [11, 168]. Подібну думку висловлює І. Удлер, називаючи оповіді рабів «архетипічною основою для подальшого розвитку афро-американської художньої-документальної та художньої прози» [4]. Вони, продовжує дослідниця, визначають жанрову модель,

хронотоп, систему персонажів, образи-символи, сюжет, мотиви, композицію багатьох афро-американських художніх текстів. Водночас якщо виходити з сучасних теорій жанру, що розглядають його як відносно стійкий мовленнєвий акт (Дж. Остін, Т. Бібі, Ж.-М. Шаєффер, Ж. Женетт, Д. Дафф), то правомірно означити оповідки рабів як окремий мовленнєвий жанр.

На відміну від Дж. Оліні, С. Баттерфілд розглядає оповіді рабів як художні тексти, що поєднали усну негритянську та писемну євро-американську традиції. В основі риторичного інструментарію оповідей рабів лежать передусім релігійні проповіді афроамериканців та факти з їх життя. Ритм цих письмових текстів визначався ритмом, властивим усним проповідям чорношкірих священників. Зокрема, з усної афро-американської парадигми запозичені повтори слів і значущих частин речення, паралелізми, антитеза й іронія. Одним з найкращих прикладів широкого інкорпорування елементів проповіді є оповідь «Життя Джона Томпсона». Оповідачі ототожнювали свій народ із давніми євреями, а рабовласників – з єгипетськими фараонами. Низка християнських символів, таких як хрест, чаша, спис, повінь, колісниця, рани Христові, набувають нової інтерпретації в афро-американських текстах.

Змалювання конкретних життєвих фактів зумовило використання описів, деталізації та простого синтаксису. Так, в оповідах буквально розповідалося про збирання бавовни чи тютюну, аукціони з продажу рабів, про те, чому і за що карали рабів, умови їх побуту й обов'язки. Поширеним та ефективним стилістичним засобом була іронія. Джерелами для іронічних зауваг ставали суперечності між американською демократичною риторикою й реальним ставленням до чорношкірих, між декларативним гуманізмом білих та їх брутальністю щодо рабів, між теоризуванням про розумову відсталість негрів та фактами їх поступу на волі. Широко застосовувалася авторами оповідей також пародія, що функціонувала як своєрідна відповідь поневолених на манеризм, ідеологію, культурні практики і звичаї білошкірих американців.

До євро-американських складників належали біблійні тексти та інша християнська література, статті з аболіціоністських газет, популярні на той час політичні промови Вебстера та Гаррисона, американська автобіографія раннього періоду (Вільям Бредфорд, Семюель Сивол, Коттон Мейтер, Джонатан Едвардс і Джон Вулмен) та англійські прозові тексти XVIII століття. На думку С. Баттерфілда, «використання християнської риторики в оповідях рабів відповідало традиціям американської автобіографії колоніальних часів і періоду ранньої федерації» [7, 49]. Найбільш вражаюча подібність між пуританською автобіографією й оповідями рабів, вважає С. Баттерфілд, – це релігійний містицизм, виниклий «в умовах зіткнення з пущею, що породжують стан самотності й саморефлексії людини» [7, 54]. Дослідник зіставляє твір Коттона Мейтера «Дива невидимого світу» та оповідь Ната Тернера і доходить висновку, що в тексті чорношкірого автора бездоганно оприявлений матеріал білошкірого попередника. Зокрема, використання знаків і символів, що «шле» пуща, досвід переживання видіння, яке скеровує оповідача. Як слушно зазначає С. Баттерфілд, вплив стилю промов Гаррисона особливо помітний у текстах Ф. Дугласса. Автори оповідей намагалися відшліфувати свою мову відповідно до стандартів білошкірих письменників, щоб у такий спосіб продемонструвати власний інтелектуалізм і заперечити стереотипні образи негрів, які розмовляли «неправильною» англійською. Вибір мови став одним із ключових елементів конструювання людської ідентичності раба-оповідача.

На нашу думку, слушно розглядати наративи рабів як первинний (простий) жанр. Його сутність М. Бахтін визначає так: «Особливо важливо звернути тут увагу на суттєву відмінність між первинними (простими) і вторинними (складними) мовленнєвими жанрами (це не функціональна відмінність). Вторинні (складні) мовленнєві жанри – романи, драми, наукові дослідження будь-якого типу, великі публіцистичні жанри тощо – виникають в умовах більш складного і відносно високорозвиненого й організованого культурного спілкування (переважно письмового): художнього, наукового,

суспільно-політичного та ін. У процесі свого формування вони вбирають у себе і перетворюють усілякі первинні (прості) жанри, що склалися в умовах безпосереднього мовленнєвого спілкування» [1, 252]. Упродовж розвитку афро-американської літератури XIX–XX століття оповіді рабів як первинний (простий) жанр поступово інкорпорується у складні жанрові форми, зокрема, автобіографію і роман (Дж. Велдон Джонсон «Автобіографія «Колишнього Черношкірого», Р. Райт «Чорношкірий хлопець», Р. Еллісон «Людина-невидимка», Е. Гайнз «Біографія міс Джейн Питтман», М. Анджелоу «Я знаю, чому співає пташка в клітці», Т. Моррісон «Улюблена», Н. Картер «Добра доля», Д. Дюргем «Дорогою темряви», Е. Джоунз «Відомий світ» та ін.). Їх присутність розпізнаємо на всіх рівнях текстів афро-американських письменників XX–XXI століття.

Розвиваючи типологію мовленнєвих жанрів, Ц. Тодоров, зокрема, зазначає, що буденна розповідь людини про себе становить ядро автобіографії. Виходячи з того, що жанр не статична система, а рухома, маємо підстави розглядати варіанти художніх трансформацій оповідей рабів як жанрові трансформації, як етапи творення складних (вторинних) жанрів афро-американської літератури. Ю. Тинянов писав про природу жанру: «Уявити собі жанр статичною системою неможливо вже тому, що саме усвідомлення жанру виникає в результаті зіткнення з традиційним жанром (тобто відчуття зміни – навіть часткової – традиційного жанру «новим» жанром, його наступником). Річ у тім, що нове явище змінює старе, посідає його місце і, не будучи «розвитком» старого, є водночас його намісником. Коли такого «намісництва» немає, жанр як такий розпадається» [3, 255]. Таку ж позицію відстоює Ц. Тодоров у «Жанрах дискурсу»: «Новий жанр – це завжди трансформація одного чи декількох старих жанрів через інверсію, заміщення, або поєднання... Ніколи не було літератури без жанрів, вона – це система постійної трансформації, і з історичної перспективи питання про витоки не може розглядатися окремо від царини самих жанрів» [2, 25].

Пояснення рухомої природи жанрів ґрунтується найперше на їх тісному зв'язку з суспільством, зокрема, з панівною ідеологією конкретного часу.

Найчастіше свідчення рабів класифікують як різновид афроамериканської автобіографії. Звідси варто зіставити автобіографічне письмо і тексти оповідей. Традиційно автобіографія розуміється як наративний акт пригадування, під час якого письменник із позиції теперішнього розповідає про минуле і при цьому обирає ті події, що ілюструють його шлях до актуального стану буття. Автобіограф не пасивно і безпристрасно записує свої спогади, а творчо репрезентує їх, самостійно обирає значущі моменти, вплітає їх у сформовану ним траєкторію життєвого шляху, рефлексує над своїм минулим і реорганізовує його не лише у хронологічну послідовність, але і в значущу, на його думку, матрицю. Дж. Олні наголошує на ролі пам'яті у процесі написання автобіографії: «саме пам'ять надає форми минулому відповідно до конфігурацій теперішнього» [11, 150]. Відтак пам'ять є не лише модусом письма, а і його суб'єктом. На відміну від автобіографічного письма, в оповідах рабів «функція пам'яті зводиться лише до точного змалювання фактів чи подій минулого, до введення письменника чи читача у стан прожитого» [11, 150]. Тому частими в означених текстах є фрази «Я й зараз бачу...», «Я й зараз чую...», що забезпечують відтворення минулого в теперішньому. Проте воно відмінне від автобіографічної форми. Функціонування в текстах рабів «чистої пам'яті» (Дж. Олні), а не творчої чи вигадливої, пояснюється настановою їх письма. Основне завдання автора такої оповіді полягало в тому, аби передати реальну картину рабовласницької системи, що обмежувало його уяву і творчість. Вигадування чи фантазування чорношкірих оповідачів відразу підривало довір'я до достовірності їх текстів. Адже афроамериканців і так вважали мастаками складати небилиці.

Символічна пам'ять, яку Е. Кассирер визначає «як процес, у процесі якого не лише відновлюється, але й реконструюється досвід минулого» [11, 151], відсутня в оповідах рабів. «Звичайно автори оповідок використовують пам'ять, але в їх текстах вона виконує інші функції, ніж у творах Августина,

Руссо, Вордсворта, Торо, Генрі Джеймса і сотень інших автобіографів» [11, 151]. В оповідях рабів пам'ять забезпечує чітку, однозначну і точну хронологію подій, які, трансформовані в дескриптивну мову, презентували життя раба. Більш за те, на початковому етапі розвитку оповідей у них відсутній зв'язок минулого з теперішнім, адже його наявність указувала на переакцентування чи реконфігурацію фактів. Відповідно минуле повинно було залишатися в початковій, не деформованій досвідом теперішнього формі. З огляду на це Дж. Олні вважає, що оповіді не належать до жанру автобіографії. Виняток, на його думку, становить лише творчість Ф. Дугласса.

С. Баттерфілд розглядає оповіді рабів як початкову форму афро-американської автобіографії, яка суттєво відрізняється від євро-американського варіанта. Автобіографія чорношкірих американців, наголошує дослідник, внесла дві речі в західну цивілізацію. По-перше, афро-американські письменники запропонували модель ідентичності, що відрізнялася від моделей білошкірих митців і була створена як відповідь на відмінне сприйняття історії та розкривала іноді протилежне розуміння людських дій і вчинків. Водночас через неї білошкірі люди можуть досягнути це розуміння, адже воно змодельоване і зартикульоване в параметрах їх світу. «Концепт ідентичності, що визначає більшість західних особистих нарративів із часів Ренесансу, – це індивідуальне гартування кар'єри, репутації, справи чи сім'ї з сирого матеріалу сусідського досвіду» [7, 2]. Особистість у таких текстах є бунтівною або ж ізольованою від соціуму. Індивідуальна самість в автобіографіях чорношкірих нерозривно пов'язана з колективною. Вона обумовлена і спирається на досвід попередніх поколінь, а також окреслює дорожню карту для наступних. «Автобіографічна форма – це один зі шляхів, через який чорношкірі американці утвердили своє право жити і зростати... Це спосіб розповісти білим про те, що вони заподіяли чорношкірим» [7, 3]. Невід'ємною ознакою афро-американської автобіографії є політична настанова, чутливість до страждань і шляхи їх

опрацювання, присутність спільноти й намагання подолати роз'єднаність між «Я» та «Іншим». Окрім того, афро-американське автобіографічне письмо розкриває багато аспектів життя, що залишилися поза увагою в євро-американському дискурсі.

Теоретик жанру оповідей рабів Роберт Степто у праці «З-за завіси» [10] наголошує, що оповіді рабів – це термін-парасолька, який охоплює різні типи наративів. Безперечно, свідчення рабів є особистими історіями, але водночас останні не завжди є автобіографіями. За логікою роздумів Р. Степто, варто розмежовувати автобіографію й документальні тексти (authentication) як наративні імпульси і форми.

На початковому етапі оповіді рабів склалися з низки голосів, які підтверджували, доповнювали й увиразнювали основний голос оповідача. Це були фотографії, свідоцтва про народження або смерть, віршовані епіграфи, вірші, тексти пісень чи спиричуалз, промови аболіціоністів, декларативні звернення до читачів, рахунки з продажу, вирізки з газет, повідомлення про аукціони рабів, витяги з законів. Серед них – документи, написані рабовласниками, свідками, аболіціоністами. Їх основне завдання полягало в підтвердженні достовірності історії колишнього невільника; відтак, вони сприяли тому, що оповідь визнавалася як історичний доказ. Водночас сукупність таких документів, що не були послідовно інтегровані в текст, утворювали діалог – діалог форм і голосів, – що надавав оповіді еклектичної наративної форми. Вона характерна для початкового етапу розвитку оповідок рабів та оприявлена вже в одному з перших таких текстів – «Розповіді про життя і пригоди Генрі Бібба, американського раба» (1849). Ця оповідь містить документ, складений спеціальною комісією у штаті Детройт, що підтверджував достовірність свідчення.

Поступово автори інкорпоровували такі супроводжувальні голоси-документи, а не лише подавали їх окремо як доповнення, в сюжетну канву основного тексту, що позначило другий етап становлення оповідей рабів. Р. Степто називає такий тип наративної форми інтегрованою. Вона більш

складна і цілісна порівняно з еkleктичною. Це, наприклад, оповідка Соломона Нортупа «Дванадцять років рабства» (1854), що становить не просто зібрання текстів різного характеру, а єдиний текст із *жанровими ознаками*. Р. Степто слушно зазначає, що процес переходу від еkleктичної форми нарації до інтегрованої тривалий, «відбувається не за одну ніч, і, крім того, немає впевненості, що, набувши нової наративної форми, текст автоматично стає художнім текстом» [12, 4]. Тому, на думку дослідника, у межах інтегрованої форми нарації слід розмежовувати художній і документальний тексти. У першому «наративна та моральна енергія голосу і розповіді колишнього раба так безапеляційно підпорядковує собі підтверджувальні тексти (голоси, документи, риторичні стратегії), що за інтенцією й метою наратив стає більш метафоричним, аніж риторичним. У такому випадку інтегрована оповідь характеризується художнім зображенням подій і шляху становлення нової ідентичності вільного чорношкірого. Ілюстрацією такої трансформації є «Розповідь про життя Фредерика Дугласа, американського раба, написана ним самим». В іншому випадку документальні свідчення домінують у тексті або ж залишаються на рівних з оповіддю. У такому випадку маємо справу з документальним текстом. Наприклад, свідчення Вільяма Велса Брауна «Розповідь про життя і втечу Вільяма Велса Брауна» використано як додаток до його роману «Клотель, або Донька президента» і функціонує як текст-свідчення.

Отже, Р. Степто виокремлює наступні типи оповідей рабів: еkleктичний, інтегрований, що, в свою чергу, поділяється на художній і документальний. Дослідник наголошує, що оповіді можуть розглядатися як автобіографії та як документальні свідчення. Наступні текстові стратегії дають підстави класифікувати оповідь як автобіографію: синкретизм фразем, інтроспективний аналіз, інтеграція документів-свідчень і спостереження автора як учасника події. Усі вони характерні для творів Ф. Дугласа і Б. Вашингтона, які і є прикладами перших афро-американських автобіографій.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтин М. Проблемы творчества Достоевского / Михаил Бахтин. — М. : Худож. лит., 1972. — 470 с.
2. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу / Цветан Тодоров. — М. : Радуга, 1983. — 354 с.
3. Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино / Ю. Тынянов. — М. : Наука, 1977. — 247 с.
4. Удлер И. М. В Рабстве и на свободе: становление и эволюция документально-публицистического жанра «невольничьего повествования» в XVIII—XIX в. / Ирина Михайловна Удлер. — Челябинск : Энцикл., 1990. — 239 с.
5. Baker Jr. H. A. The Journey Back : Issues in Black Literature and Criticism / Jr. Houston A. Baker. — Chicago : University of Chicago Press, 1984. — 216 p.
6. Brown A. S. A UMUM Tribute / Sterling Allen Brown // Black History Museum Committee. — Philadelphia : Black History Museum UMUM Publishers, 1982. — 326 p.
7. Butterfield S. Black Autobiography in America / Stephen Butterfield. — University of Massachusetts Press, 1974. — 303 p.
8. Fisher R. The City of Refuge / Fisher Rudolf // The Collected Stories by Rudolf Fisher ; edit. with an introd. by McCluskey Jr. John. — Columbia : University of Missouri Press, 2008. — 342 p.
9. Foster F. S. Witnessing Slavery. The Development of Ante-Bellum Slave Narratives / Frances Smith Foster. — Madison : The University of Wisconsin Press, 1994. — 238 p.
10. Gates Jr. H. L. The Signifying Monkey: a Theory of Afro-American Literary Criticism / Jr. Henry Louis Gates. — New York : Oxford University Press, 1988. — 290 p.

11.Olney J. I Was Born: Slave Narratives, Their Status as Autobiography and as Literature / James Olney. — Maryland : Johns Hopkins University Press, 1984. — 371 p.

12.Stepto R. B. From Behind the Veil: A Study of Afro-American Narrative / Robert B. Stepto. — Illinois : University of Illinois Press, 1991. — 249 p.

ГОРЕНКО И. В.

**ОСМЫСЛЕНИЕ ЖАНРОВОЙ ПРИРОДЫ ПОВЕСТВОВАНИЙ
РАБОВ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ США
II ПОЛ. XX ВЕКА**

В статье рассмотрена жанровая природа повествований рабов и ее интерпретация в афро-американской литературе периода II пол. XX века. Исследованы жанровые особенности начального модуса афро-американского письма.

Ключевые слова: афро-американская литература, повествования рабов, рабство, жанр.

HORENKO I.

**UNDERSTANDING THE NATURE OF SLAVE NARRATIVE GENRE IN
LITERARY STUDIES OF THE USA (20TH CENTURY)**

The article deals with the genre of slave narratives and its interpretations in the US literary studies in the second half of the twentieth century. Genre features of the original modus of African-American writing have been analyzed.

Key words: African-American literature, slave, narratives, slavery genre.

Стаття надійшла до редколегії 28.06.2013 р.